

TIDSKRIFT FÖR KRIMINALVÅRD

NR 3 • 2003 • ÅRG 58

Det behövs ett bredare rehabiliteringsbegrepp som omfattar insikt om vad som behövs för att bygga upp en ny icke-kriminell personlig identitet.

Införandet av "alternativa" program bör kompletteras med utvärdering av programmens effekter på hälsorelaterade faktorer, kriminogena faktorer och återfall i brott.

Anne H. Berman

- Alternativa behandlingsprogram
- Främlingsfientlighet
- De flesta har inte fått vård
- 34 § kan lösa fängelsekrisen

TIDSKRIFT FÖR KRIMINALVÅRD

NR 3 ● 2003 ● ÅRG 58

REDAKTIONENS ADRESS

Tidskrift för Kriminalvård
601 80 NORRKÖPING

REDAKTION

Stefan Eriksson, 0155-61 86 80
ansvarig utgivare
stefan.g.eriksson@kvv.se

Jan Gustavsson, 011-496 3892
Lars Metelius, 070-696 5429
Magnus Ström, 08-402 1117
Magnus Björkander, 08-5191 1900

PRENUMERANTREGISTER

Maria Danielsson, 011-496 3956

REDIGERING

Frans Schlyter, 011-496 3818

Tidskriften utkommer med 4 nummer per år.
Prenumerationspris 75 kr per år.
Medlemskap inkl. tidskrift 100 kr per år.
Postgiro 29 80 60 - 5

TRYCKERI

Väst kustmyran, Varberg
www.vastkustmyran.nu

ISSN 0040-6821

Tidskrift för Kriminalvård utges sedan 1946 med Svenska Fängvårdssällskapet som ägare. Åsikter och idéer som framförs i signerade artiklar eller i intervjuer står helt för artikelförfattarens eller den intervjuades räkning.

innehåll

Ledare 3

"Alternativa" program 4

Anne Berman

Olikskepticism 14

Stefan Eriksson

De flesta har inte fått vård 18

Daniel Svensson

Reflexioner kring kriminalvård 22

Lars Metelius

Hur lösa fängelsekrisen? 24

Lars Metelius

Anstalterna och utvecklingen 25

Jan Gustavsson

Manusstopp nr 4 är 5 dec. 2003
Skriv på diskett, PC/Mac eller bifoga dokumentet
med epost till Frans.Schlyter@kvv.se

ledare

Det blev höst, kallt blåsigt och regn, innan nr 3 kom till er. Det har visat sig vara ett delikat uppdrag att fungera som redaktör för tidskriften. Inte lätt att få in intressanta och kloka inlägg som syftar till att vidga kunskapsfältet beträffande kriminalvårdsnära områden. Emellertid är jag riktigt nöjd med detta nummer och hoppas att det är till fylles. Jag efterlyser debattvilliga och kunskapsgivande/törstande läsare (både inom och utom kriminalvården) som vill bidra till en bättre tidskrift.

En viktig fråga som har direkt anknytning till kriminalvårdens narkotikasatsning är hur pass väl samhällets resurser är anpassat till intagnas vårdbehov. Kriminalvården är en av många intressenter vilka har som övergripande mål att få människor att fungera och trivas i samhället. Det är tveklös så att vill vi leva i ett tryggt och säkert samhälle som ger rimliga förutsättningar till rehabilitering och vård måste vi samtidigt vara beredda på att det kostar. Om vi inte investerar i behandling och vård nu kommer det att kosta allt för mycket på sikt. Sedan har vi det här eviga dilemmat. Vilken vård fungerar bäst? Vad ger bäst avkastning för varje satad skattekrona? Forskas det tillräckligt mycket och hur kan vi använda oss av forskningen på ett sådant sätt att det ger märkbara skillnader i vardagen?

Anne H. Berman, leg. psykolog och doktorand i psykolog, har skrivit en tänkvärd artikel om alternativa behandlingsformer för intagna. Själv har jag kåserat lite kring främlingsfientlighet. Daniel Svensson, utredare på BRÅ, skriver om bristande vårdinsatser beträffande kriminella. Denna artikel är tidigare publicerad i BRÅ:s tidskrift, Apropå. Lars Metelius funderar kring kriminalvård, språk och Dogville. I en annan artikel undrar han varför § 34 institutet inte utnyttjas flitigare. Jan Gustavsson skriver om en undersökning beträffande förhållandena och förändringarna inom anstaltslivet.

Stefan Eriksson

”Alternativa” behandlingsprogram för intagna i fängelse

Ett nytt perspektiv

AV ANNE H. BERMAN

Rehabilitering av intagna i svenska fängelser syftar till att minska återfall i brott genom erbjudande av evidensbaserade, kognitivt-beteendeteoretiskt (KBT) baserade program. Artikeln pläderar för tillämpning av ett bredare rehabiliteringsbegrepp som omfattar insikt om vad som behövs för att bygga upp en ny icke-kriminell personlig identitet. ”Alternativa” behandlingsprogram för fängelseintagna som t ex teaterverksamhet, uttryckande konstterapi, trädgårdsterapi eller örönakupunktur beskrivs i ett fåtal publicerade studier. Begreppet ”goda liv” och den existentiella psykologin bidrar till att förklara varför sådana program kan vara värdefulla i sig eller som tillägg till befintliga program. Om ”alternativa” behandlingsprogram införs bör de kompletteras med kvalitativ processforskning och kontrollerad effektutvärdering.

VARFÖR BEHANDLA FÄNGELSE-INTAGNA?

Den som är dömd till fängelse har överträtt en gräns för sitt beteende som satts av lagstiftningen, med anledning av att någon skada skett – på egendom, organisationer, andra personer eller personen själv. Beteendet benämns som brott, som vid högre straffvärden bestraffas med frihetsberövande, alltså inlåsning i fängelse. Personer som satts i fängelse blir del av populationen fängelseintagna, en grupp som allmänt har sämre fysisk och psykisk hälsa än befolkningen i stort. Problemet med att garantera hälsan för

fängelseintagna har nyligen särskilt uppmärksammats av Världshälsoorganisationens (WHO) Collaborating Centre for Health in Prisons (2002), som verkar för att rätten till hälsa på jämlika villkor för denna grupp skall förverkligas genom politik, lagstiftning och handling. I denna artikel diskuteras två särskilda behandlingsformer för fängelseintagna och vad de kan tänkas innebära för rehabiliteringsbegreppet i fängelsemiljön.

De faktorer som har lett till att brottet begicks, och som har samband med risken för återfall i brott kallas för kriminog-

ena faktorer (Andrews och Bonta, 1998). De *statiska* kriminogena faktorerna – som till exempel bakomliggande brottslighet eller uppväxt under svåra familjeförhållanden – finns i det förflutna och går inte att förändra. De *dynamiska* faktorerna – drogmisbruk, arbetslöshet och ett asocialt nätverk – går däremot att förändra. Påverkan och förändring av de dynamiska kriminogena faktorerna är målet för dagens svenska kriminalvårdsprogram, som kan betraktas som stommen i rehabiliteringen av intagna inför ett framtida liv i frihet. Svensk kriminalvård har i detta följt de omfattande satsningar på program som gjorts i Kanada, där många av programmen utvecklats, och i Storbritannien. Innehållet i programmen ska utgå från intagnas behov och resurser, vara riktat till en definierad målgrupp och syfta till att ge deltagarna nya kunskaper, färdigheter, insikter och/eller ett förändrat beteende/förhållningssätt. Programmen ska vara strukturerade och schema-lagda, följa fastställda kvalitetskrav samt vara möjliga att följa upp (Kriminalvårdsstyrelsen, 1997).

1990-TALET

Under 1990-talet har flera program införts i kriminalvården som uppfyller dessa krav och idag kan en viss andel fängelseintagna få gå i program som *Brottsförebyggandesamtal*, *Cognitive Skills*, *One-to-One*, *Rattfylleri-programmet*, *Relationsvåldsprogrammet*, *Verktygsgajden* och *Våga välja*. Dessa program bygger på socialinlärningsteori, med grundtesen att intagna behöver lära sig specifika färdigheter för att kunna agera ”prosocialt” i sitt liv. Medlen för beteendeförändring är mångfaldiga och innefattar bland annat gruppdiskussioner, rollspel och dagboks-skrivande.

VILKA EFFEKTER VÄNTAS AV DAGENS BEHANDLING?

Att mäta effekter av behandlingsprogram inom kriminalvården handlar i första hand om att mäta återfall i brott, där den enkla grundhypotesen är, att återfallsprevalensen minskar bland individer som gått igenom program, jämfört med dem som inte gått program. Det senaste decenniet har gett upphov till flera forskningsansatser i ”What Works”-andan: vad är det som fungerar när det gäller att få personer som begått brott att minska på sitt brottsliga beteende eller upphöra helt. Denna forskning har kommit som en stark reaktion på Martinsons (1974) påstående, efter sammanfattning av 1950- och 1960-talens studier om behandling av fängelseintagna, att ”nothing works”, d.v.s. inget fungerar och behandlingsinsatser för denna grupp är lönlösa. Forskningen från 1980- och 1990-talen visar dock att man kan vänta sig att återfall minskar med ca. 10 procentenheter bland intagna som deltagit i viss typ av behandling under vissa omständigheter (Lipsey, 1995, McGuire, 1995). De program som utvärderats och som vilar på psykodynamisk grund – den riktning inom psykologin som är sprungen ur psykoanalytisk teoribildning och som står som motpol till ren beteendeterapi – har inte visat sig vara effektiva för att minska återfall (Andrews och Bonta, 1998; Cooke och Philip, 2001). Psykodynamiskt baserade program har syftat huvudsakligen till att minska psykisk ohälsa som ångest, depression och andra psykiatriska symptom men har inte lett till minskat återfall. De program som fungerar bäst är kognitivt-beteendeteoretiskt (KBT) baserade program som lär ut nya sätt att tänka, som i sin tur leder till nya beteendestrategier

(Andrews och Bonta, 1998, Dowden och Andrews, 1999). Dessa program leder till optimala resultat när programledarna följer en detaljerad manual, får stöd i organisationen för programmets genomförande och upprättar goda relationer med programdeltagarna (Hollin, 1995). Kriminalvårdens mål med programverksamheten är således att minska återfall genom att erbjuda program som ger intagna *evidensbaserade verktyg* som i sin tur ger goda förutsättningar för att de skall ändra sitt beteende och livsstil.

ATT UPPHÖRA MED BROTT: ETT FENOMENOLOGISKT OCH FILOSOFISKT PERSPEKTIV

Forskningen och metaanalyserna från 1990-talet har på aggregerad nivå visat vilka program under vilka omständigheter påverkar återfallssiffrorna nedåt. Denna forskning har varit enormt värdefull för att ingjuta en känsla av hopp, hos beslutsfattare och personal inom kriminalvården, om att det faktiskt finns en möjlighet för dem att bidra till att sänka antalet återfall i brott. Inte desto mindre har en brist på insikter i individuella livsöden och i helhetssynen från individens perspektiv relativt nyligen börjat uppmärksammas i litteraturen. I ett pionjärarbete har Maruna (2001) fenomenologiskt studerat personer som upphört med kriminaliteten i jämförelse med de, som fortsatt med den samt de, som befunnit sig någonstans mittemellan. Det visar sig att de som lämnat den kriminella livsstilen levde enligt ett "räddningsmanus" (*redemption script*) där de såg sig själva som i grunden goda människor som av yttre skäl hamnat i kriminalitet och droger. Den destruktiva livsstilen tjänade som ett sätt att känna någon slags kontroll

i livet. Levnadssättet förändrades när de (åter)upptäckte sitt "sanna själv" med hjälp av en nyckelhändelse eller nyckelperson. Då kunde den tidigare kriminella personen införlivas i det sociala nätverket och betraktas som en ny eller rehabiliterad person av de andra i sin omgivning. De personer som hade fortsatt med att begå brott levde enligt ett "domemanus" (*condemnation script*) där de såg sig själva som offer för det öde som hade föreskrivits för dem. Dessa personer hade en uppfattning av vad "ett gott liv" kunde innebära för dem, men trodde att de saknade verktygen och/eller tillfällena för att uppnå dessa utopiska mål.

OLIKA "GODA LIV"

Ward (2002) fördjupar och förtydligar aspekter kring vad upphörande med brottslighet egentligen innebär, genom att lägga fram tesen att sann rehabilitering från kriminalitet kräver insikter om vad "goda liv" innebär (*good lives* begreppet är i pluralis för att betona att det goda livet blir sådant på olika sätt för olika individer). Goda liv innebär att de faktiska behov som springer ur kropp, själv och det sociala livet är tillfredsställda: fysiologiska behov som mat, värme, sömn, sex och ett allmänt hälsosamt fungerande, psykologiska behov av *autonomi* (självständighet), *kompetens* och en god självkänsla samt ett *relaterande* i form av tillhörighet i de privata och samhälleliga sfärerna (familj, vänner, meningsfullt arbete och fritid). Ward påpekar att de, som hade lämnat kriminaliteten bakom sig i Marunas (2001) studie, hade lyckats skapa nya personliga identiteter där just de psykologiska grundbehoven framträdde, som förmågan att hävda sin *autonomi* (en känsla av "empowerment" och självkontroll),

en känsla av *kompetens* (meningsfullt arbete och god självkänsla) och förmågan att *relatera* (socialanknytning och en känsla av tillhörighet).

Ward hävdar att alla rehabiliteringsprogram för fängelseintagna *baren* vision av det goda livet i grunden och att de bör också *uttala* den. Ett KBT-baserat behandlingsprogram för sexualbrottslingar bygger till exempel på värdebegreppet att minskad risk eller skada för andra är det viktigaste målet för deras liv. Vård som innebär att befärma intagnas förmåga att leva bättre liv kommer i andra hand. När programdeltagarna är "färdiga" har de verktyg för att minska återfall men de har inte - åtminstone inom ramen för programmet - fått tillfälle till att reflektera över hur de kommer att kunna uppnå viktiga livsmål genom att lägga grunden för en meningsfull plan för sitt framtida (goda) liv. Medan Ward ingalunda föraktar värdet av återfallspreventiva ansatser, påpekar han ett antal brister i manualbaserade KBT program så som de bedrivs i modern kriminalvård i England, Kanada och Sverige:

- De värden som programmen bygger på är inte synliggjorda vilket innebär att programledare inte har möjlighet att på ett uttalat sätt koppla de inlärda färdigheterna till de behov som ett gott liv innefattar.
- Bilden av ett "gott liv" är för generellt formulerat för att te sig meningsfullt för enskilda programdeltagare. Det av intagna ömsom åtrådda, ömsom föraktade "Svensson" tillvaron är ett exempel på sådan generalisering som inte motsägs.
- Programledare som följer de detalje-

rade manualer som används i godkända program riskerar att bortse från varje enskild deltagares olika förutsättningar att uppnå ett gott liv på sitt sätt.¹

- Bristen på uttalade riktlinjer kring "goda liv" kan föra med sig att programdeltagarna upplever lägre känsla av sammanhang i behandlingsplaneringen och deras livsplaner, och därmed sänkt psykiskt välbefinnande (ett påstående som stöds delvis av Antonovskys (1987) teori om salutogena faktorer som begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet som tillsammans skapar en *känsla av sammanhang* i livet).
- Evidensbaserade KBT program tenderar att fokusera på de tekniker som leder till förändring i beteenden och bortser därmed från det uppbyggande av den personliga identiteten som är en förutsättning för en bild av ett "gott liv" som går att uppnå.
- Begreppet "goda liv" är i sig problematiskt och kan leda till konflikter mellan värderingarna hos behandlingspersonalen och de intagna. I program i "What Works" andan saknas ett erkännande av de naturliga och nödvändiga ifrågasättanden som kan ske av "goda liv" med hänsyn till att ett "gott" och icke-kriminellt liv kan levas på många olika sätt.

En teoretisk ram som ytterligare kan bidra till att belysa uppbyggandet av en personlig identitet är den existentiella psykologin. Van Deurzen (1997) menar att livet innehåller fyra existentiella dimensioner som alla behöver uppmärksammas för att livet ska bli meningsfullt. I likhet med Wards (2002) framställning handlar den

fysiska dimensionen om trygghet och hälsa i livets fysikaliska aspekter, den *sociala* dimensionen om att bli erkänd bland andra människor och känna tillhörighet hos dem och den *personliga* dimensionen om en upplevelse av autonomi, d v s en förmåga att relatera till sig själv och veta att man klarar att hantera olika situationer i livet med bibehållen integritet och identitet. Det tillägg som van Deurzen (a.a.) gör är den *andliga* dimensionen, som handlar om vishet och upplevelsen av mening, inre frid och en känsla av att ha en uppgift i livet som innebär att man gör gott.

FÄRDIGHETER SOM GÅR BORTOM RATIONELL INLÄRNING

KBT-baserade program berör främst de sociala och personliga dimensionerna: i övningarna tränar programdeltagarna dels hantering av olika sociala situationer, dels lär de sig att lösa problem och därmed förbättra självförtroendet. Kan det finnas program som integrerar de olika dimensioner som Ward (2002) och van Deurzen (1997) talar om? Skulle dessa kunna ge färdigheter som går bortom rationell inläring av återfallsreducerande färdigheter och även ge verktyg till att på sikt leva "ett gott liv"? Ett slags program som inte verkar ha ingått i de metaanalyser av vad som fungerar när det gäller att minska återfall, är de som kan kallas för "alternativa" eller "komplementära". Här definieras dessa program som de som a) inte följer "What Works" kriterierna för evidensbaserade program, b) faller utanför konventionell psykosocial behandling och c) inte ingår i sysselsättningsprogrammen (arbete eller studier) som är stommen i den dagliga verksamheten på de flesta svenska anstalterna. Denna definition är negativ i den

bemärkelse att programmen definieras utifrån kriterier som de *inte* uppfyller. Ett av syftena med denna artikel är att resonera kring en positiv definition av sådana program, d v s vad de *är*. Först refereras resultaten av en litteratursökning och sedan följer en diskussion.

VILKA "ALTERNATIVA" BEHANDLINGAR FINNS FÖR INTAGNA?

En litteratursökning gjordes i ett antal databaser² med sökorden "complementary" och "prison" (sökningen täckte tiden 1983-2001). Drygt 20 artiklar och böcker identifierades varav sju artiklar kunde beställas om "alternativa" behandlingsprogram för fängelseintagna. Utöver dessa inkluderas två artiklar från andra källor. Alla artiklar beskriver programmen utifrån deras uttalade målsättningar. Tre av dessa artiklar innehåller också jämförelser med en kontrollgrupp, dock inte randomiserad (Moneymaker & Strimple, 1991; Harris m fl, 1993; Berman & Lundberg, 2002). Tabell 1 sammanfattar målsättning och resultat från de nio artiklarna.

Utöver dessa artiklar granskades en bok om bildterapi i fängelse (Liebmann, 1994) och en bok om teater i fängelse (Thompson, 1998). Målen för behandlingsprogrammen kan klassas i tre områden: att utöka medvetenheten om och förmåga att uttrycka känslor, att lära sig färdigheter som ökar tilltron till den egna förmågan och att förbättra kommunikationsförmågan. Dessa målsättningar sammanfaller, i varje fall principiellt, med målsättningarna för kriminalvårdens program. Men de "alternativa" behandlingsprogrammen är inte baserade på social inläringsteori och kunskapen om deras

Tabell 1: Exempel från den internationella litteraturen på "alternativa" behandlingar för kriminalvårdsintagna.

Författare	Metod	Målgrupp	Målsättning och resultat
Berger & Giovan (1990)	Poesi Kvalitativ analys av patienters dikter.	Patienter inom rättspsykiatri (USA)	Kontakt med känslorna och uttryck i dikter. Uppmuntran av tro på den egna förmågan. Positiva anekdotiska resultat.
Moneymaker & Strimple (1991)	Djurterapi Allmänbeskrivning och processbeskrivning på ett fängelse	Fängelseintagna (USA)	Genom att varje intagen får ett eget djur att ta hand om uppmuntras utveckling av medlidande, förståelse kärlek och ansvar. Lära ut färdigheter som kan leda till djurskötjobb. Positiva kvantitativa och anekdotiska resultat.
Daniel (1992)	Biblioterapi Fallstudie	Livstidsdömd mördare (England)	Ge avslappningsterapi och KBT-baserad behandling genom flera sessioner på 90 minuter var. Självhjälp därefter med lämpliga böcker. Färre ilske- och våldsbrott.
Harris m fl (1993)	Vildmarksvistelse Processbeskrivning och utvärderingsresultat	Frivårdsklienter (USA)	Stimulera problemlösningsförmågan, samarbete med och tillit till andra genom att kombinera fysisk, känslomässig och kognitiva övningar. Risk för fysisk skada. Färre positiva urintester jämfört med kontrollgrupp. Positiva intervjuresultat.
Waldram (1994)	Religionsterapi Processbeskrivning och fallstudie	Urinvånare dömda till minst 2 års fängelse som avtjänar straffet på psykiatriskt sjukhus (Kanada)	Upprätta kontakt med intagna och "Elders" (äldre urinvånare som fungerar som vägledare) som ger andlig vägledning och kulturell utbildning samt fastar och svettkurer. De intagna uppger att de får stresshanteringsmekanismer, empatiska samtal med Elders, traditionell healing och ny identitet.
Merriam (1998)	Bildterapi Fallstudier	Kvinnor i fängelse, särskilt tillbakadragna och oemottagliga för verbal terapi (Kanada)	Uppmuntra kontakt med information som förnekats och kommunikation mellan olika delar av självet. Ge en röst för trauma som inte kan beskrivas i ord. Bildarbetet hjälper kvinnorna att förstå vilka de är och varför. Positiva anekdotiska resultat.
Richards & Kafami, (1999)	Trädgårdsterapi Pilotstudie med före och efter mätningar	Fängelseintagna med drogmissbruksproblem (USA)	Minska sårbarheten inför drogmissbruk, öka motståndet inför droger och tron på egna förmågan. Inga förändringar på SCL-90 men däremot på CRAVE (drogattityd formulär). Positiva anekdotiska resultat.
Andersen (2001)	Reiki healing Process- och fallbeskrivning.	Intagna med våldsproblematik mot sig och andra (England)	Grupprogram för att förhöja medvetandet, öka kommunikationsförmågan, vänja sig vid icke-våldsam, icke-sexualiserad beröring. Positiva anekdotiska resultat.
Berman & Lundberg (2002)	Öronakupunktur Pilotstudie med före och efter mätningar	Fängelseintagna på psykiatrisk avd. (Sverige)	Undersöka efterfrågan på öronakupunktur och psykologiska/fysiska effekter därav. Inga kortisolförändringar, men lägre neuroleptika förskrivning och positiva kvalitativa upplevelser.

effekter är inte dokumenterad utom i undantagsfall.

På en praktisk nivå skiljer sig "alternativa" behandlingar dessutom från de KBT-baserade programmen på tre sätt:

- Programmen riktas mot lindring och utforskning av det psykiska och i vissa fall även fysiska lidande som många intagna kan uppleva.
- Kommunikationen mellan behandlare och terapeut har karaktär av vägledning, inte undervisning.
- Medlet för lindring är ofta icke-verbal (djurterapi, vildmarksvistelse, religionsterapi, bildterapi, trädgårdsterapi, reiki healing och örönakupunktur).

ÄVEN DEN ANDLIGA DIMENSIONEN

Tonvikten på de olika dimensionerna i livet skiljer sig mellan programtyperna. De "alternativa" programmen berör de fysiska och även i vissa fall andliga dimensionerna utöver de sociala och personliga dimensionerna. Till exempel ligger tonvikten i örönakupunkturbehandlingen på den fysiska dimensionen men samtidigt på den sociala i den bemärkelse att intagna behandlas i grupp och får en relation till behandlaren. När det gäller örönakupunkturs effekter i den personliga dimensionen visar det sig att intagna på en psykiatrisk avdelning förbättras just i *autonomin* i jämförelse med kontroller som inte behandlas. Kvalitativa resultat pekar på att även den andliga dimensionen berörs (Berman och Lundberg, 2002). Bildterapi lägger tonvikten på den personliga dimensionen och i viss mån är riktad till den sociala dimensionen när behandlingen bedrivs i grupp och bilderna diskuteras i grupper (Hagood, 1994).

Religionsterapi med kanadensiska urinvånare som får vägledning av "Elders" riktar sig till alla dimensioner, den fysiska genom fasta och svettkurer, den sociala genom kontakt med urinvånartraditioner, den personliga genom samtal och den andliga genom det religiösa och kulturella arv som förmedlas av "Elders" (Waldrum, 1994).

BÖR "ALTERNATIVA" BEHANDLINGS-PROGRAM VARA EN DEL AV PROGRAM-UTBUDET?

För närvarande får ca 10-25 procent av kriminalvårdsintagna tillgång till programverksamheten (se t ex Berman, 2002). Rekrytering till programmen sker i vissa fall efter brottstyp, som t ex för *Rattfylleriprogrammet* och *Relationsvåldsprogrammet*. Ändå är det en avsevärd andel intagna som inte deltar i något program alls. Det är oklart om de inte deltar på grund av resursbrist eller om det också finns några särskilda egenskaper hos intagna som gör att de inte rekryteras. Jämsides med programverksamheten pågår en intensiv satsning på motiverande samtal med kriminalvårdsintagna med missbruksproblem, i syfte att hjälpa dem inse vilka problem de har, hur de förhåller sig till dem och på vilket sätt de skulle kunna arbeta för att åstadkomma förändring (Farbring, 2002; Miller och Rollnick, 2002).

Två frågor uppstår här avseende målen för rehabilitering inom kriminalvården. Den ena är huruvida rehabiliteringen skall ha samma innehåll för alla intagna, d v s för *vem* är den till? Finns det någon möjlighet att beakta olikheter mellan intagna och erbjuda olika program eller olika kombi-

nationer av program för dem? De "alternativa" programmen som här refereras är olika till innehåll och metod och riktas inte uttalat till någon särskild målgrupp. En genomläsning av artiklarna verkar dock peka på att de positiva resultat som rapporteras i fallstudierna berör personer som inte ansågs lätta att skapa kontakt med. Dessa personer har varit mer frånvända, mindre motiverade och mindre verbala (Berger och Giovan, 1990; Daniel, 1992; Harris m fl, 1993; Waldram, 1994; Merriam, 1998; Andersen, 1999; Berman och Lundberg, 2002). Eventuellt kan det vara så, att de "alternativa" programmen är särskilt lämpade för de intagna som inte tilltalas av och inte är motiverade för, de socialinlärningsteoretiskt baserade programmen.

FÖRBÄTTRA LIVSVILLKOREN FÖR ANDRA

Den andra frågan berör syftet med rehabiliteringen och därmed innehållet *in vivo* som erbjuds. Rehabilitering kan innebära enbart minskat återfall i brott. I så fall kan de som mest gynnas av minskat återfall vara andra personer än de intagna själva, *in vivo* brottsoffren. Rehabiliteringen kan även vara riktad till att öka social integration för den intagne eller till att öka den enskilda intagnes välbefinnande genom att behandla fysiska eller psykiska begränsningar (McGuire, 2002). Rehabiliteringen av intagna inom svensk kriminalvård verkar idag syfta främst till att minska återfall i brott och således syftar främst till att förbättra livsvillkoren för andra än den intagna själv, även om minskad brottslighet kan för den enskilda intagna leda till ett bättre liv. En möjlighet är, att de "alternativa" programmen kan fungera som *tillägg* eller *komplement* till

KBT programmen, endera som förberedelse eller parallellt eller som påföljande komplement. Även om den vetenskapliga evidensen är klen för verkningsmekanismerna i "alternativa" program, talar kvalitativa resultat och fallstudier för att de kan bidra till att stärka autonomi, kompetensen och förmågan att relatera, alltså de psykologiska förmågor som är väsentliga för att uppnå ett icke-kriminellt, meningsfullt, "gott" liv. Den vision av "goda liv" som Ward (2002) anser bör finnas uttalad i rehabiliteringsprogram är inte heller tydligt uttalade i de "alternativa" programmen. Genomgången av målsättningarna för programmen pekar på att visionen är mindre riktad mot minskad risk eller skada för andra, än "What Works" programmen men att de däremot syftar till att underlätta för de intagna som deltar att röra sig mot det "goda liv" som kan vara möjligt för dem. Huruvida de lyckas eller inte är ännu inte utrett.

ETT MER HOLISTISKT HÄLSOIDEAL

De nya riktlinjer som bestämts av WHO:s Collaborating Centre for Health in Prisons (2002) talar för att det kan finnas en hälsorelaterad poäng med att låta intagna få delta i program som inte enbart fokuserar på brottsligheten. Om kriminalvården riktar sina insatser både till att minska risken för återfall i brott genom "What Works" programmen *och* till att ge de intagna verktygen för att bygga en ny, meningsfull identitet, kan rehabiliteringsåtgärderna för fängelseintagna leda upp till ett mer holistiskt hälsoideal. Om "alternativa" program på sikt erbjuds svenska fängelseintagna bör de dock med hänsyn till det bristande forskningsunderlaget kompletteras med

utvärdering av programmens effekter på hälsorelaterade faktorer, kriminogena faktorer - och återfall i brott. Inte mindre viktigt är, att dokumentera vad som sker i programmen genom processforskning av mer kvalitativ natur.

Anne.H.Berman@chess.su.se

Anne H. Berman, *leg. psykolog och doktorand i psykologi, skriver sin avhandling vid Center for Health Equity Studies (CHESS) om att befärma hälsa hos fängelse-intagna som missbrukat droger.*

Artikeln har tidigare varit publicerad i Socialmedicinsk Tidskrift nr 3 för 2003. Tidskriften innehåller fler artiklar som varmt rekommenderas för kriminalvårdsintresserade.

Referenser

- Andersen, R. (2001). *Pioneering Reiki in Prison*. Retrieved Sept. 26, 2001, from www.reikifed.co.uk
- Andrews, D. A. B., J. (1998). *The Psychology of Criminal Conduct* (2nd ed.). Cincinnati: Anderson Publishing Co.
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Berger, A., & Giovan, M. (1990). Poetic Interventions with Forensic Patients. *Journal of Poetry Therapy*, 4(2), 83-92.
- Berman, A. H. (2002). *Att lära ut ett nytt sätt att tänka. Utvärdering av Cognitive Skills-programmet i kriminalvården 1995-2000* (No. 2002:11). Stockholm: Brottsförebyggande rådet (BRÅ).
- Berman, A. H., & Lundberg, U. (2002). Auricular acupuncture in prison psychiatric units: a pilot study. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 106(Suppl. 412), 152-157.
- Cooke, D. J., & Philip, L. (2001). To treat or not to treat? An empirical perspective. In C. R. Hollin (Ed.), *Handbook of Offender Assessment and Treatment* (pp. 17-34). Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.
- Daniel, C. (1992). Anger Control Bibliotherapy with a Convicted Murderer under Life Sentence: A Clinical Report. *Journal of Offender Rehabilitation*, 18(1/2), 91-100.
- Deurzen, E. v. (1997). *Everyday mysteries: Existential dimensions of psychotherapy*. New York: Brunner-Routledge.
- Dowden, C. A., D.A. (1999). (1999). What Works for Female Offenders: A Meta-Analytic Review. *Crime & Delinquency*, 45, 438-452.
- Farbring, C. (2002). Personlig kommunikation.
- Hagood, M. (1994). Group Art Therapy with Adolescent Sex Offenders. An American Experience. In M. Liebman (Ed.), *Art Therapy with Offenders* (pp. 197-219). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Harris, P., Mealy, L., Matthews, H., Lucas, R., & Moczygamba, M. (1993). A Wilderness Challenge Program as Correctional Treatment. *Journal of Offender Rehabilitation*, 19(3/4), 149-164.
- Hollin, C. (1995). The Meaning and Implications of 'Programme Integrity'. In J. McGuire (Ed.), *What Works: Reducing Offending - Guidelines from Research and Practice* (pp. 195-208). Chichester: Wiley.
- Liebmann, M. (Ed.). (1994). *Art Therapy with Offenders*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Lipsey, M. W. (1995). What Do We Learn from 400 Research Studies on the Effectiveness of Treatment with Juvenile Delinquents? In J. McGuire (Ed.), *What Works: Reducing Offending - Guidelines from Research and Practice* (pp. 63-78). Chichester: Wiley.
- Martinson, R. (1974). What Works - Questions and Answers about Prison Reform. *The Public Interest*, 10, 22-54.
- Maruna, S. (2001). *Making Good: How Ex-convicts Reform and Rebuild Their Lives*. Washington, DC.: American Psychological Association.
- McGuire, J. (1995). *What Works: Reducing Offending - Guidelines from Research and Practice*. Chichester: John Wiley & Sons.
- McGuire, J. (2002, December). *Offender Rehabilitation: A Survey of Outcome Evidence*. Paper presented at the Offender Rehabilitation in the 21st Century Conference, Hong Kong.
- Merriam, B. (1998). To Find a Voice: Art Therapy in a Women's Prison. *Women & Therapy*, 21(1), 157-171.
- Miller, W. R., & Rollnick, S. (2002). *Motivational Interviewing: Preparing People for Change* (2ed.). New York: Guilford Publications.
- Moneymaker, J. M., & Strimple, E. O. (1991). Animals and Inmates: A Sharing Companionship Behind Bars. *Journal of Offender Rehabilitation*, 16(3/4), 133-152.
- Richards, H. J., & Kafami, D. M. (1999). Impact of Horticultural Therapy on Vulnerability and Resistance to Substance Abuse Among Incarcerated Offenders. *Journal of Offender Rehabilitation*, 29(3,4), 183-193.
- Thompson, J. (Ed.). (1998). *Prison Theatre: Perspectives and Practices*. London: Jessica Kingsley Publishers.

- Waldram, J. B. (1994). Aboriginal Spirituality in Corrections: A Canadian Case Study in Religion and Therapy. *American Indian Quarterly*, 18(2), 197-215.
- Ward, T. (2002). Good lives and the rehabilitation of offenders. Promises and problems. *Aggression and Violent Behavior*, 7, 513-528.
- WHO Regional Office for Europe, Center for Collaboration on Health in Prisons (2002). *Prisons, Drugs and Society*. Bern: WHO (Europe) Health in Prisons Project and the Pompidou Group of the Council of Europe.

Fotnoter

¹ Programledare som intervjuats i en nyligen genomförd utvärdering av Cognitive Skills programmet (Berman, 2002) uttrycker en medvetenhet om detta när de påpekar som en av de stora bristerna i strukturen kring programmet att de saknar tid för att tala i enrum med intagna som deltar i programmet.

² British Journal of Criminology (journal abstract data base)

Criminal Justice Abstracts (journal abstract data base)

Ebsco host (journal abstract data base)

Emerald intelligence and full-text library (journal abstract data base)

Ingenta

Social Science Abstracts

Springer (journal abstract data base)

Främlingsfientlighet

Skepticism mot det okända (olikskepticism)

AV STEFAN ERIKSSON

Hörde en känd radioröst i fjol somras. En utrikeskorrespondent av dignitet som pratade om främlingsfientlighet eller rättare sagt – vi känner samhörighet med det vi känner igen och det vi inte känner igen förhåller vi oss avvaktande till.

Det blev lite av ett paradigmskifte i mitt sätt att se invandrar-/flyktingproblematiken. Främlingsfientlighet kanske primärt är en fråga om människans behov av att känna likhet och tillhörighet. Ett behov som i sina sämsta stunder manifesteras i form av avståndstagande, hat och våld. Visst, här ger jag mig in i en etisk och moralisk gråzon men samtidigt har vi en tendens att förenkla och felaktigt tolka känslor som kanske är äldre och mer instinktiva än vi anar.

Ett sätt att beskriva främlingsfientlighet kan vara att se historiskt på fenomenet. Människan har utvecklats i miljontals år. Från att ha varit ett utpräglat däggdjur med rent instinktivt beteende till dagens tänkande, kalkylerande, planerande och

kontrollerande varelse med upplevt her-ravälde över allt levande och dött. Det vore naivt att tro att vi inte bär med oss primära känslor och instinkter från människans gryning. Inom psykologin finns teorier om drifter lika gamla som människan, bl a sexualitet och aggressivitet. Drifter som behövs för överlevnad. Att sträcka sig så långt att påstå att främlings-skepticism är en drift vill nog varken utrikeskorrespondenten eller jag gå. Dock; kanske, observera kanske, finns det en uråldrig instinkt i oss människor som säger "Det som är känt och lika är tryggt, säkert och bra för överlevnad. Det som är okänt är ett hot och en risk mot min och mina avkommors fortlevnad. Därför ska jag ta det otroligt försiktigt innan jag släpper in någon i min grotta". Sedan skenar det självklart i vissa sammanhang. Andra delar som ondska, ekonomi och levnadsutrymme läggs till. I sin absoluta förlängning leder det till folk-mord. Därför måste främlingsfientlighet diskuteras och läggas på bordet. Om nu främlings-skepticism är en instinkt eller

känsla låter sig det inte förklaras med förnuftets och logikens lexikon. Det är på ett annat plan. Lika svårt som att förklara känslan man har vid förälskelse.

Att diskutera rasism är med andra ord inte lätt. Det mest slående uttrycket för detta är att vi i tv-debatt efter tv-debatt kan se politiker och andra beskriva människor som har fördomar på ett fördomsfullt sätt. Tänk efter. Ganska anmärkningsvärt att vi har fördomar om de som har fördomar. De som är avståndstagande mot invandrare, vardagsrasister eller kalla dem vad ni vill, beskrivs som intellektuellt begränsade människor. De är inskränkta och rädda för allt nytt. Ofta beskrivs de som lågutbildade och varför inte, som bonus, lite lätt retarderade.

EN ÖVERGRIPANDE ETIK OCH MORAL

Här kommer ett bekymmer. Om vi ska förändra attityder och människors sätt att se på livet och dess fenomen måste det ske med rimlig respekt för de som tycker och känner annorlunda. Vi måste även komma ihåg att vad som är rätt och fel inte är en naturlag utan ett utslag av en unik uppväxt men samtidigt finns vi i ett sammanhang där kultur och sedvänjor utvecklats under årtusenden i en specifik religiös och sociologisk struktur. Människor känner eller upplever inte "fel" saker utan har "rätt" känsla utifrån den personens sammanhang. Så fungerar vi även som grupper/kollektiv. Däremot har vi som samhälle/grupp en idé om vad som är gott och ont. En övergripande etik och moral som behövs för att vi ska existera tillsammans på ett fungerande sätt. Lagstiftning och sunt förnuft m.m. skapar ordning i våra möten. Men hur samhället än försöker få in alla i samma tänkande

passar några helt enkelt inte in. Alla kulturer har liknande bekymmer. Oliktänkande kallas de och det händer att dessa har avrättats, förpassats till kalla ställen eller som i den moderna västvärlden – offentligt hånats och förnedrats.

OÄNDLIGA ARGUMENT

Det är självklart att främlingsfientlighet är ett destruktivt fenomen. Utanförskap, lidande och syndabockar skapas i ett "vi och dom"-tänkande där "vi" självklart är bäst och "de andra" ett snäpp ner på steget. Det finns även en annan aspekt. Vi lever i en värld som växer. Genom globalisering, EU m.m. så närmar vi oss andra kulturer och andra människor. Att befinna sig i ett samhälle med främlingsfientliga förtecken kommer sannolikt att påverka tillväxten negativt. Så självklart måste problemet bemötas och bekämpas. Argumenten är oändliga.

Att fördöma de med fördomar och se ner på människor som är oliktänkande eller på andra sätt sticker ut (som kriminella, psykiskt sjuka, missbrukare m.m.) är bara ett sätt att slå sig för bröstet och säga "Jag är bättre än alla andra för jag kan krama en invandrare". Är det förändring och ett schysstare samhälle vi vill ha måste frågan behandlas annorlunda.

Tänk om det är så att när människan odlade sin första teg eller slipade sin första kniv instinktivt måste förhålla sig avvaktande när de konfronterades med nya grupper av individer? Sannolikheten för att bli berövad sin egendom och sitt liv var påtagbar. Det man kände igen blev det som var säkert och livsbejakande. Det okända blev ett direkt hot. Ett rent däggdjursbeteende som vi ser hos hun-

dar, katter, stäpprävar o s v. En hund som inledningsvis inte är avvaktande mot andra hundar får snart redigt med stryk. En liten socialiseringsprocess behövs, bl a lukta i rumpan. Funkar det blir man kompisar. Så är det även med människor fast det tar sig andra former än en sniff i baken. Vi kanske dricker en kopp kaffe. Pratar om barnen. Diskuterar vädret. Vi sniffar lite för att se om kusten är klar.

BRYTA UPP PARKETTEN

Genom årtusenden har människans kontakt med omgivningen förändrats. Vad som är "vi och dom" har mentalt och geografiskt utvidgats. Bara för några århundraden sedan var familjen och släkten det trygga och självklara. I tidiga agrara samhällen levde och existerade familjen som ekonomisk och social medelpunkt. Familjen och släkten var basen för det vi kände igen och var trygga med. Samhället utvecklades. Byar bildades och gränserna för likhet flyttades. Plötsligt var byn det som var känt och säkert. Andra byar och dess invånare betraktades med försiktighet. Giftermål och handel blev aktuellt först efter flera rituella prövning där man lärde känna varandra. Så har det fortsatt. Gränserna flyttas. Exempelvis; På 50 talet fanns en klar uppdelning mellan norr och söder (kanske främst storstäderna). På samma sätt som det i modern hörsägen finns historier om invandrare som brutit upp parketten i vardagsrummet för att odla potatis fanns det under 50-talet exakt samma historier om norrlänningar som flyttat till Stockholm. Samma fenomen men de som är annorlunda blir geografiskt och kulturellt allt mer olika. Från klan/familj/släkt till by, vidare till landskap, landsändar, länder och sist världsdelar och hudfärg. Från konflikter mellan

varianter av samma religion till motsättningar mellan kristna, judar och muslimer. Samma grundfenomen men andra grupper, religioner och hudfärger.

Lite pessimistisk kan man förutspå att vi här på jorden inte kommer att känna oss som "vi" förrän det dyker upp aliens från en annan planet. Då är vi (oberoende av hudfärg, religion m.m.) åtminstone mer lika än de gröna otäckingar som besöker oss.

ÖMSESIDIG FÖRSTÅELSE

Hur hanterar men uråldriga problem som existerar i alla grupper och alla kulturer? Hur kommer vi till rätta med främlingsfientlighet och rasism utan att försöka släcka elden med bensin? En av mina farhågor är att om en person/grupp känner skepticism och är avvaktande (och därigenom bygger upp en bank av fördomar) mot nya människor och kulturer utpekade som inskränkt, mindre vetande m.m. är att denne riskerar att befästa sitt tänkande. Det händer oss alla när vi upplever oss kränkta över att inte få beskriva vad vi upplever och känner utan att bemötas av kritik och skuld. Hur samtalar vi med och bemöter de som inte passar in i vad som är etiskt korrekt? Vi vet att kunskap och förståelse är viktiga ingredienser för att närma oss individuella, kulturella och religiösa skillnader. Men förståelsen är ömsesidig. Personligen tror jag inte att det är fruktbart att se rasister/främlings-skeptiska o s v som en flock med rädda och inskränkta individer. Det är mer rimligt att anta att de på olika sätt har goda skäl att se världen som den är och att det är där vi börjar. Hur kommer det sig att du tycker så? Finns det undantag, d v s har du träffat någon mörkhyad som bryter

mönstret och i såfall varför? En viktig utgångspunkt är emellertid att försöka förstå att det kanske inte är något konstigt med att vara skeptisk mot det nya (se bara EMU-omröstningen i september 2003), det kanske t o m är naturliga, uråldriga mekanismer som styr oss. Det blir i så fall mer en fråga om att öka nyfikenheten och intresset, se vinsterna m.m. med att komplettera "oss" med "dem". Kanske inga snabba lösningar men sannolikt ett mer framgångsrikt sätt att utöka sfären "vi".

---

stefan.g.eriksson@kvv.se

De flesta gripna missbrukare har aldrig fått vård

AV DANIEL SVENSSON

I en pilotstudie har BRÅ låtit göra intervjuer med gripna personer om deras drogvanor. Bara omkring hälften av dem som har missbruksproblem har fått vård. Deras kontakter med det allmänna handlar i stället i hög grad om kontakter med polisen, skriver utredaren Daniel Svensson.

ADAM (ARRESTEE DRUG ABUSE MONITORING) är en datainsamlingsrutin utvecklad i USA. Metoden används även i andra länder, bland annat Storbritannien. ADAM används för att närmare kunna följa utvecklingen av drog-användning, dess konsekvenser, drogrelaterad brottslighet och även som ett tidigt varningssystem när det gäller nya preparat. Konceptet innebär att data samlas in genom intervjuer med frihetsberövade personer. Den intervjuade ombeds också lämna ett urinprov för att man ska kunna verifiera svaren. Nyligen genomförde BRÅ en pilotstudie enligt ADAM-metoden, där 73 gripna som förts till Södermalms arrest i Stockholm intervjuades. Undersökningen har sitt ursprung i en förfrågan från Utvecklings- och forskningsenheten vid Stockholmspolisen, där man ville att BRÅ skulle undersöka narkotikans betydelse för vardagsbrotten och vilken vård miss-

brukarna hade tillgång till. Att narkotika är förknippat med brottslighet är egentligen ett tämligen trivialt faktum. I Sverige är sedan 1988 dessutom själva användandet av narkotika i sig självt en brottslig handling. odccp:s (United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention) World Drug Report 2000 sammanfattar kunskapsläget på följande sätt (fritt översatt): "Det råder ingen större tveksamhet när det gäller relationen mellan droger och brottslighet. I många länder är användningen av narkotika kriminaliserat, och en bidragande orsak när det gäller viss tillgreppsbrottlighet och våldsbrottslighet. Sambandet är dock inte så enkelt. Även om många kriminella använder narkotika och många narkomaner är kriminella, är båda dessa fenomen sannolikt förknippade med ett antal socio-demografiska och personlighetsrelaterade variabler som till exempel fattigdom, dåliga framtidsutsikter, dåligt självförtro-

ende och en svag social integration. Dessa faktorer kan vara den underliggande förklaringen till både missbruk och kriminalitet. Trots detta kan man betrakta drog-användningen och kriminaliteten som ömsesidigt förstärkande beteenden”.

OMFATTANDE DROGERFARENHET

Majoriteten av de 73 svarande i BRÅ:s studie är män, närmare bestämt 62 personer, och medelåldern är 32 år. Ungefär en tredjedel arbetar hel- eller deltid, och lika många är arbetslösa. Några kan inte arbeta på grund av sjukdom eller invaliditet. Drygt var tredje är född i utlandet. Trettio tre personer har egen bostad, ungefär lika många bor hos föräldrar eller bekanta. En handfull saknar bostad, bor på gatan, i bil, i källare eller dylikt. Var femte har sovit på gatan åtminstone någon gång under den senaste 12-månadersperioden. De gripnas drog-erfarenheter är mycket omfattande. 85 procent har använt narkotika vid något tillfälle. Motsvarande andel i befolkningen ligger på cirka 12 procent. De dominerande preparaten är i fallande ordning; cannabis, amfetamin, kokain och heroin. Även när det gäller andra preparat är erfarenheten betydande, till exempel har över hälften av de gripna använt sömn- eller lugnande medel under den senaste 12-månadersperioden, att jämföra med en på tio i befolkningen som helhet. Majoriteten svarar att de har använt narkotika under det senaste året, det vill säga har ett mer aktuellt missbruk. Ser man till pågående tungt missbruk (injektionsmissbruk de senaste 12 månaderna, dagligt eller så gott som dagligt missbruk) så har 17 av de svarande ett aktuellt dagligt/så gott som dagligt missbruk, och 26 ett aktuellt injektionsmissbruk. Det innebär att 43 av

de 73 gripna kan klassas som tunga missbrukare. Deras utgifter för narkotika är märkbara. Om man ser till dem som har använt antingen amfetamin, heroin eller kokain under de senaste 12 månaderna ligger den genomsnittliga veckoutgiften för narkotika mellan 2 500 och 3 000 kronor, den senare nivån för dem som använt heroin. Motsvarande belopp när det gäller alkohol var 270 kronor. Ett annat resultat av studien är att ungefär var tredje gripnen har använt metadon vid något tillfälle, var sjätte under den senaste 12-månadersperioden. Metadon är ett ersättningspreparat som ordineras mot opiatberoende. Vårdformen är begränsad i Sverige och kriterierna för att komma ifråga strikta. Av de intervjuade som använt metadon har endast en på fem blivit ordinerade preparatet av läkare.

MISSBRUKARNA MEST BROTTSLIGA

Den självrapporterade brottsligheten i gruppen är påtaglig. Det brott som har begåtts av flest personer är stöld i affär, häleri och misshandel följt av inbrott. I detta avseende jämfördes de som klassats som tunga missbrukare med den övriga gruppen. När det gäller så gott som samtliga brottstyper (tillgrepp av och stöld från motorfordon, stöld i affär, inbrott, bedrägeri, häleri samt narkotikaöverlåtelse) skilde sig missbrukarna påtagligt från de övriga i så måtto att de stod för en övervägande andel av brotten. En brottskategori där det däremot inte fanns någon skillnad är misshandel. De gripna tillfrågades också om sambandet mellan droger och brottslighet. Ungefär hälften av dem som använt narkotika under det senaste året anser att drogerna på något sätt hänger samman med deras brottslig-

het. De flesta anser att pengarna behövs för att köpa narkotika, medan färre anser att det är genom att narkotikan påverkar bedömningsförmågan som brotten begås. Ett fåtal av de svarande menar att "narkotika råkade helt enkelt vara en av de saker jag köpte för pengar som brotten genererat". De som uppgivit ett narkotikaberoende skiljde sig signifikant från dem som inte uppgivit detta. Den förra gruppen ansåg i högre grad att det finns ett samband mellan narkotika och brottslighet. Tre av de svarande är hiv-positiva och var tredje har någon form av hepatit, de allra flesta hepatit c, den idag vanligaste hepatitvarianten bland injektionsmissbrukare. De smittade återfinns med ett undantag bland dem med ett tungt missbruk. Frågor om injektionsbeteendet, som har betydelse för de smittsamma sjukdomarnas spridning, ingick också i frågebatteriet. Drygt hälften av de som injicerat har antingen lånat eller lånat ut injektionsverktyg.

ÖPPNA VÅRDFORMER VANLIGAST

De gripna har vårdats sparsamt för narkotikamissbruk. Av dem som själva någon gång ansett sig vara narkotikaberoende uppgav drygt hälften att de inte fått någon form av vård för sitt narkotikaberoende. Det framgick inte av intervjufrågorna hur många av dessa som inte vårdats på grund av att de inte ville ha vård. Av dem som vårdats var olika öppna vårdformer vanligast medan ett mindre antal hade tvångsvårdats. Bland dem med ett pågående injektionsmissbruk hade något fler än hälften vårdats vid något tillfälle.

Droghandeln är ungefär jämt fördelad mellan centrala staden å ena sidan och förorterna å den andra. Det innebär att bilden av "plattan" som stället där de flesta handlar kanske måste modifieras något. Majoriteten av de tillfrågade har ett flertal langare att handla sina droger från, vilket tyder på en väl utvecklad marknad. Prisbilden vad gäller narkotika är stabil men med en viss tendens till nedgång, vilket i sin tur indikerar att tillgången sannolikt är god. Om man avslutningsvis sätter droganvändningen bland de gripna i relation till framför allt elska undersökning framkommer att droganvändningen i stora drag befinner sig på samma nivåer som internationellt. Heroin är oväntat vanligare i den svenska undersökningen, vilket sannolikt förklaras av framför allt två saker: en eventuell underrapportering i den engelska undersökningen, vilket indikeras av urinprovresultaten, samt att man kan förvänta sig större andel gripna missbrukare i Sverige där bruket är kriminaliserat.

ÖKAT MISSBRUK

Frågan om narkotikamissbrukets betydelse för brottsligheten har under 1990-talet blivit alltmer aktuell eftersom missbruk av narkotika, experimentellt såväl som tungt, successivt har ökat i Sverige. Under samma period har framförallt kommunernas ekonomi försämrats och de hjälpande insatserna kommit att tunnas ut. En av Narkotikakommissionens slutsatser var just att medan kontrollapparaten (det vill säga tull och polis) visserligen fått känna på nedskärningar så var dessa inte lika omfattande som inom vårdsektorn, vilket lett till att kontrollåtgärderna i praktiken kommit att domi-

nera. Resultaten i denna undersökning pekar mot att många tillgreppsbrott och bedrägerier begås av missbrukare. Å andra sidan förekommer det i undersökningen ett fåtal personer som inte uppger något narkotikaberoende men som är extremt brottsaktiva, företrädesvis inom de mer avancerade tillgreppsbrotten. Missbrukarna tenderar att stjäla ihop mindre belopp ofta, och kan därmed sannolikt förklara mycket av den så kallade mängdbrottsligheten. Enligt den mycket preliminära beräkning som beskrivits i rapporten kan omkring hälften av fordonstillgreppen och inbrotten ha begåtts av missbrukare. Dessa skattningar bygger dock på små tal. Eventuella selektionseffekter, som till exempel det troliga i att de mest brottsaktiva missbrukarna har en högre sannolikhet att gripas, har inte givits någon hänsyn.

Sammantaget förefaller det som om missbrukarnas kontakter med det allmänna i hög grad handlar om kontakter med polis. Även om detta är en grupp med jämförelsevis hög kriminell aktivitet finns även en problembild av narkotikamissbruk. Det kan inte vara särdeles problemlösande att denna grupp ofta återfaller i brottslighet utan att vårdbehovet utreds närmare. I runda tal hälften av dem som har ett uttalat missbruk har aldrig vårdats, något man borde undersöka närmare. Man kan fråga sig om det som vid en första anblick ser ut som ett läckage från metanon-programmet kanske snarare är en fråga om vårdens oåtkomlighet för dem som mest behöver den. I en eventuell framtida undersökning av det här slaget vore det intressant att sätta fokus på Malmö. Likheter med Stockholm ligger framförallt i att Malmö är en storstad med ett utbrett missbruk. Men det finns också skillnader, som till exempel närheten till Danmark och kontinenten, samt förekomsten av ett sprutbytesprogram (två om man räknar in Lund). Detta ger oss en möjlighet att belysa eventuella skillnader när det gäller förekomsten av smittsamma sjukdomar och injektionsbeteendet bland missbrukarna.

Daniel.svensson@bra.se

Reflexioner kring svensk kriminalvård, språk och Dogville

AV LARS METELIUS

I våras (maj 03) hade jag förmånen att få delta i en EU-konferens under temat:

”Frigivning från fängelser, nya vägar för mer varaktig återanpassning”.
(Quo Vadis, New Ways for Sustainable Reintegration of Offenders.)

Det var trevligt och allmänt sett intressant. Konferensen hölls i Potsdam, forna Östtyskland, vilket märktes på den underliga kombination av flott vräkighet och socialt inkompetent service. Ett visst bevarande av gamla fina miljöer samtidigt som sår av gamla tomma fabriker med en tydlig miljöstörd omgivning finns kvar.

Innehållsligt var det väl inte så mycket nytt utan jag kände som jag är van vid som svensk att vi ligger ganska långt framme när det gäller humanism och socialt relevanta åtgärder för återanpassning. Problemen var sig rätt lika: arbetslöshet, brist på boendemöjligheter, utbildning,

missbruk och hälsoproblem. Men medan man ute i Europa kämpar för att tillskapa resurser kring dessa problem, så går vi åt motsatt håll i Sverige. Den senaste åtgärden jag just fått mig till livs är att Arbetsförmedlingens speciella enhet för kriminalvården med bl a lönebidrag som instrument skall skrotas.

EUROPA HAR HUNNIT IKAPP

I min ungdom när jag rörde sig ute i Europa så var jag stolt över att vara svensk, bl a på grund av vår sociala välfärd och internationella självständighet. Många lever nog kvar i illusionen att Sverige är ett föregångsland och att vi har något att förlora på att göra gemensam sak med övriga Europa. Så är inte längre fallet, vi har nedrustat på område efter område och Europa har hunnit ikapp och i många fall gått om. När det gäller kriminalvård kan vi ta en av mina käpphästar: medling och Reparativ rättvisa. Idag finns det på det flesta håll i Europa. Exempelvis finns det

speciella tjänstemän på flera fängelser i Belgien som enbart sysslar med detta. Eller finländsk kriminalvård som tack vare K. J. Lång har en human och jämförelsevis mild prägel idag i form av halvtid för alla förstagångare och inga rattfyllerister i fängelse och dessutom med minskad brottslighet som följd. (Enligt samtal fört vid en lunch 18 okt 1994, se Tfk nr 4, 98)

TILLGÅNG TILL SPRÅKET

En annan reflexion som väcktes hos mig under konferensen var det här med *språk*. Jag har som barn bott både i engelsk, fransk och i någon mån tysktalande länder tack vare att min far arbetade internationellt. Ändå tyckte jag att det var jobbigt att hänga med i de olika språken, antingen det var original eller simultantolkades (märkligt att höra tyska och de stackars tolkarna invänta verbet sist i meningen medan talaren hunnit en mening till). Fast jag verkligen ville och det var ett ämnesområde som jag behärskade var det svårt att hänga med. Jag tänkte då på alla dem som lever i Sverige idag och som inte har tillgång till vårt språk i alla dess nyanser, hur svårt det blir att hävda sig och hur lätt missförstånd uppstår och känsla av utanförskap.

DOGVILLE

Detta leder över till några tankar kring Lars von Triers senaste film Dogville. Jag är stor beundrare av Lars filmer utan att påstå mig förstå.

Jag tycker att Breaking the Waves och Dancer in the Dark handlade väldigt mycket om offer. Hur långt kan man, vill man, bör man gå i sin uppoffring för en annan människa. Viktiga frågeställningar i dessa tider då det är den individuella framgången som står i fokus. I hans senaste film som i sig är ett mästerverk i sparsmakad utstyrelse och skådespeleri, så beskrivs utanförskapet hos en individ i ett litet slutet samhälle och hur det sakta men säkert glider över från generad acceptans att få vissa enkla tjänster utförda till högre och högre krav och vidare till mycket grovt utnyttjande.

Symboliskt sett sker ju detta omkring oss dagligen, inte minst när det t ex gäller våra kriminalvårdsklienter och invandrare. Mycket skickligt beskrivet, ingen av oss går fri. Sen inför Trier ett moment som jag inte kan tolka annat än som hämnd! Är det där vi och världen befinner oss idag?

---

lars.metelius@swipnet.se

Hur lösa fängelsekrisen ?

AV LARS METELIUS

§ 34 PLACERINGAR SOM HUMANT ALTERNATIV TILL ÖVERBELÄGGNINGEN?

Överbeläggningsproblematiken på svenska fängelser innebär stora problem för alla parter: intagna, personal och administratörer m fl och leder till att nya fängelser måste byggas till sannslösa kostnader. Ändå vet vi att det egentligen inte löser några problem hur säkra eller bekväma dessa anstalter än må bli.

Min undran är varför vi inte använder oss av de instrument vi redan har och som snabbt skulle lösa åtminstone en del av överbeläggningen och dessutom på ett enkelt, billigt, humanitärt och vårdinriktat sätt. Hur då? Är detta möjligt? Ja, nämligen genom att använda § 34 institutet mycket mer eller som det är tänkt, för kvalitativ utsluss och frigivningsförberedelse.

KONTAKTMANNAREFORMEN I OCH FÖR SIG

Efter att ha jobbat mer än 30 år i och nära kriminalvården är det lite sorgligt att åse de numera obligatoriska organisationsförändringarna som sliter på folk och sällan leder till någon egentlig effektivisering. Kontaktmannareformen på anstalterna var väl i och för sig riktigt tänkt, men i kombination med ökade bevakningsbehov och personalomsättning så finns det föga utrymme för § 34 utredningar, det är ofta lite besvärligt att få dem synade i nämnd dessutom.

Det finns ju färdiga organisationer med lång erfarenhet, t ex familjevårds enheter i hela landet som har erfarenhet av problemlösningar, kan formaliteterna och har ledig kapacitet, d v s familjer som är beredda att ta emot fängelseklientel. Varför använder man sig inte av dessa resurser?? Vi skulle på några månader kunna lösa en stor del av överbeläggningen på våra fängelser på ett effektivt, billigt och välbeprövat sätt. Vad är det jag inte ser och var finns alla käppar i hjulet?

---

lars.metelius@swipnet.se

Anstalterna och utvecklingen

AV JAN GUSTAVSSON

Vid årsskiftet 2003/2004 beräknas en undersökning att publiceras som dels skall beskriva utvecklingen i samhället och kriminalvården under sista delen av 1900-talet, dels skall jämföra intagna som frigivits under oktober 1992 med intagna som frigivits under oktober 2002 och där personal och intagna har intervjuats om sina upplevelser om förhållandena och förändringarna inom anstaltslivet. Eventuellt kommer även uppgifter från de s.k. ASI/MAPS intervjuerna att användas för att närmare beskriva intagnas behov inom särskilda områden. Undersökningen har ett omfattande material och nedan skall redovisas delar av den nämnda intervjuundersökningen. De nedan redovisade intrycken kommer vid en senare tidpunkt att analyseras tillsammans med övrigt material. I den kommande redovisningen kommer även intervjuer med kvinnliga intagna och personal och intagna vid öppna anstalter att redovisas särskilt.

VILKA HAR INTERVJUATS?

Ett antal intervjuer har genomförts vid 10 anstalter under våren 2003. De intervjuade har valts ut utifrån typ av anstalt och anstalterna har varit f.d. slutna riks- och lokalanstalter och öppna anstalter från Härnösand i norr till Malmö i söder. Urvalet av anstalter har skett i samråd med Stockholms Universitet och statistiker vid Kriminalvårdsstyrelsen. Vid dessa anstalter har intagna och personal intervjuats.

INTERVJUADE- OM VAD?

Personalen har främst intervjuats kring följande teman:

- klimatförändringar
- förändringar hos intagna
- kontaktmannaskapet
- samhällsskydd/säkerhet och påverkan
- misskötsamhet
- frigivningssituationerna

De intagna har främst intervjuats kring följande teman:

- tidigare anstaltserfarenheter
- påverkan/samhällsskydd
- frigivningen
- egna prioriteringar

VAD TYCKTE PERSONALEN?

De flesta bland de intervjuade personalen ansåg att anstaltsklimatet hårdnat och att det främst var unga intagna som bidragit till detta. Andra negativa faktorer var omorganisationer och nya administrativa arbetsuppgifter. Vid 2 av anstalterna hade det tidigare varit s.k. korttidsdömda men nu hade majoriteten längre strafftider.

Avsaknaden av platschefer, överbeläggning, personalomsättning och gängbildningar bland de intagna var andra negativa faktorer.

Majoriteten av de intervjuade ansåg att införandet av kontaktmannaskapet var något positivt, både för personalen och de intagna.

Trots den positiva grundinställningen ansågs några att vårdarrollen tillförts en för stor mängd administrativa arbetsuppgifter samt t.ex. att en uppdelning skulle ske mellan vårdare med säkerhetsuppgifter och vårdare med sociala arbetsuppgifter. Ett annat förslag var att kontaktmannaskapet skulle schemaläggas.

Det oftast nämnda medlet för påverkan uppgavs vara påverkan från personalen i det dagliga arbetet och därmed närhet/respekt till de intagna. Det sistnämnda uppgavs ofta även som det mest

effektiva medlet vad gäller säkerheten på anstalten. Mera individuella samtal efterlystes samt att vissa påverkansprogram kan ha en positiv betydelse. Ett problem i sammanhanget är andra intagnas stora inflytande på de medintagna samt att den intagna själv måste ha egen vilja till förändring.

Misskötsamhet i anstalt har ofta samband med narkotika och en hög personalomsättning. Narkotikan nämndes både som ett problem i sig och dels som ett problem i kombination med våld och psykiska störningar hos de intagna.

De intagnas frigivningssituation har generellt blivit sämre enligt den intervjuade personalen. Särskilt nämndes bostadsfrågan och avståndet till hemorten som försvårar frigivningen.

VAD TYCKTE DE INTAGNA?

Även de intagna tyckte att det blivit ett hårdare anstaltsklimat under senare år. Andra förhållanden, inte minst att det blivit svårare att få permission framhölls ofta. Men det fanns även positiva åsikter bland de intagna. Särskilt möjligheterna till drogbehandling och §34-vistelser nämndes som speciellt positivt.

De intagna uttalade sig ofta positivt om anstalternas utbildningsverksamhet men mindre positivt om arbetsdriften. Den vanligaste kritiken, vad gäller arbetsdriften, var att det saknades arbete och att "dagarna blev väldigt långa."

När det gäller de intagnas fysiska hälsa verkar kriminalvården att fungera bra medan den psykiska ohälsan verkar vara

ett större problem. Många intagna efterlyste individuella samtal. Besöksmöjligheterna uppskattades av de flesta intagna.

Vad gäller fritiden och även sysselsättning på anstalt ansåg flera av de intervjuade att kriminalvården borde ha större mångfald än idag. T.ex. en intagen uppgav: "Kriminalvården tror tydligen att alla intagna är intresserade av sport och verkstadsarbete."

INTE BARA BESTRAFFNINGAR

Kontaktmannskapet uppskattades av cirka hälften av de intervjuade men flera var personligen mera nöjda än hur de trodde att det fungerade för andra. Majoriteten av de intagna ansåg att kriminalvården i ökad utsträckning skulle satsa på vård och återanpassningsåtgärder. Belöningar och inte bara bestraffningar skulle vara en bra metod i arbetet och andra positiva åtgärder som nämndes var §34-vistelser, mera utevistelser, motivationsavdelningar, enskilda samtal och social träning. Anstalten Österåker nämndes av flera intagna som gott exempel på en bra anstalt. Även sysselsättning på anstalt (meningsfullt arbete eller studier) och vissa påverkansprogram togs upp som positiva exempel. Flera intervjuade betonade även vikten av att de intagna själva var motiverade och hade en egen vilja till förändring.

Hot och våld uppgavs inte förekomma särskilt ofta men vissa anstalter var mera utsatta än andra. Många av de intervjuade ansåg att narkotikan var det största problemet både för de intagna och samhället. Narkotikan förekom ofta vid misskötsamhet och hade försämrat relationerna både mellan intagna och i allmänhet.

Säkerhetsarbetet i anstalt ansågs alltför högt prioriterat men flera intagna ansåg att det behövdes urinprov och liknande eftersom det fanns många narkotikamissbrukare i anstalt. Flera av de äldre intervjuade intagna beklagade narkotikans intåg på anstalt eftersom den s.k. tjuvhedern nu inte fanns längre.

Många av de intagna betonade vikten av utbildning, besök av anhöriga och en mera målinriktad anstaltsvistelse inför frigivningen. Vikten av social träning under anstaltstiden och ett socialt kontaktnät efter frigivningen ansågs väsentligt. Den sociala träningen kunde tillgodoses under anstaltstiden eller via §34-vistelse eller frigång.

PROBLEMEN FINNS UTE I SAMHÄLLET

Individuella samtal föredrogs framför gruppsamtal eftersom de var svåra att genomföra på ett ärligt sätt, p.g.a. grupp- och gängtryck. Flera betonade att själva anstaltsvistelsen inte är problemet utan problemen finns ute i samhället. Förutom den "mentala" frigivningen som många uppfattade som påfrestande finns praktiska problem som någonstans att bo, hur man skall försörja sig osv.

En intagen uppgav:

"Det finns ingen eftervård och de intagna kommer ut i samhället som "fågelungar." Istället borde anstalten förbereda de intagna inför frigivningen, men de intagna har även ett eget ansvar. De eldsjälur som finns bland personalen borde uppmuntras. Social träning i form av handla i affär, åka buss, söka arbete och att vårda sitt språk borde uppmuntras. Socialt kontaktnät är viktigt och att den intagne får

besök. Det måste förekomma mera social träning i kriminalvården annars är åtgärderna bara ett slag i luften. Det skulle finnas frihet under ansvar under de sista 4 månaderna av anstaltsvistelsen. Förr fungerade det bättre med frigång o. liknande. och det är väsentligt med en mjuk övergång till samhället.”

Inledningsvis påpekades att det redovisade endast utgör en mindre del samt att intervjumaterial kommer att utökas med kvinnliga intagna och personal samt att svaren från de öppna anstalterna kommer att särredovisas. En förhoppning med denna artikel är att väcka intresse för kommande redovisning.

---

jan.e.gustavsson@kvv.se

